

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Archieven van zeemacht en koopvaardij

Dissel, A.M.C. van; Schrikker, A.; Ravensbergen, S.; Bes, L.; Schooten, P. van

Citation

Dissel, A. M. C. van. (2023). Archieven van zeemacht en koopvaardij. In A. Schrikker, S. Ravensbergen, L. Bes, & P. van Schooten (Eds.), *Nederlands kolonialisme van archief tot geschiedschrijving* (pp. 181-190). Leiden: Leiden University Press. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3673397>

Version: Publisher's Version

License: [Licensed under Article 25fa Copyright Act/Law \(Amendment Taverne\)](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3673397>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Archieven van zeemacht en koopvaardij

ANITA VAN DISSEL

Oceanen, zeeën en rivieren bedekken meer dan twee derde van het aardoppervlak. Zij zijn verbindingswegen voor de uitwisseling van goederen, mensen en ideeën op lokaal niveau, binnen regio's en wereldwijd. Maritiem historici doen onderzoek naar de relatie van de mens tot de oceanen, zeeën en rivieren. Zij bestuderen de sociale, economische, geopolitieke, wetenschappelijke en culturele activiteiten op, in, langs en tot het water.¹ Dat is een breed onderzoeksterrein en de onderwerpen zijn zeer divers. Maritieme geschiedenis is daarom bij uitstek een inter- en multidisciplinair vakgebied met een internationale focus en mogelijkheden voor een vergelijkend perspectief. Ik noem hier slechts een paar voorbeelden die onlosmakelijk verbonden zijn met de Nederlandse koloniale geschiedenis: slavenhandel, verovering en verdediging van Suriname, de Cariben en Nederlands-Indië, handel- en havennetwerken, passagiersvaart, scheepsbouw, cartografie en maritiem cultureel erfgoed.² Door de diversiteit aan onderwerpen kunnen veel archieven, collecties en genres die in dit deel III worden besproken, van belang zijn voor maritiem-historisch onderzoek.

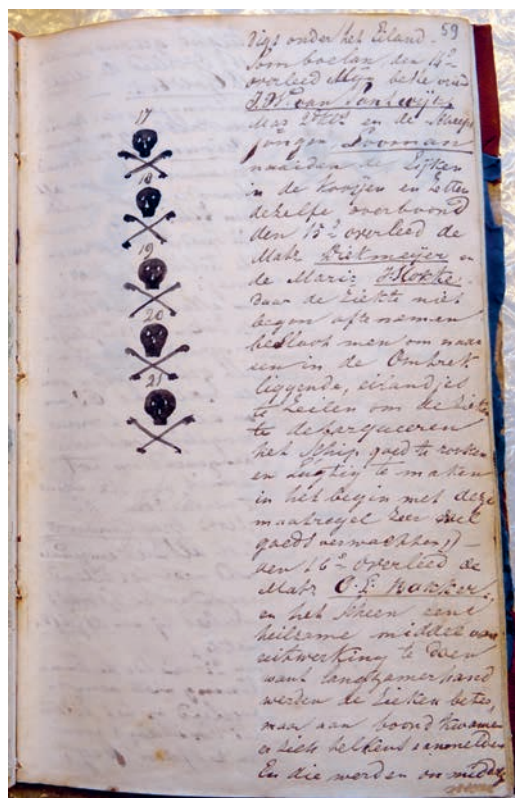
Als erfgenaam van de Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC) en West-Indische Compagnie (WIC) was de Nederlandse staat sinds 1813 verantwoordelijk voor het beheer en de verdediging van de koloniën. De staatsmarine van het nieuwe (Verenigd) Koninkrijk der Nederlanden, vanaf 1906 officieel Koninklijke Marine (KM) genoemd, opereerde daardoor wereldwijd. Voor die tijd waren Nederlandse oorlogsschepen voornamelijk actief geweest in Europese wateren. Zij verleenden wel regelmatig konvooi aan handelsschepen terugkerend uit het Caribisch gebied. Pas vanaf 1783 ondersteunden speciaal uitgezonden marine-eskaders de VOC in Azië.³ Sinds het midden van de negentiende eeuw was de Indonesische archipel het voornaamste operatiegebied van Nederlandse oorlogsschepen. De zeemacht vertrok uit Zuidoost-Azië nadat in 1962 Nederlands-Nieuw-Guinea aan Indonesië was overgedragen. Tot vandaag de dag is de krijgsmacht nog actief in het Caribisch gebied. De handelsvaart van beide voormalige Compagnieën werd na 1813 voortgezet door particuliere rederijen en de Nederlandsche Handel-Maatschappij (NHM).

¹ Gelina Harlaftis, 'Maritime history. A new version of the old version and the true history of the sea', *International Journal of Maritime History* 32:2 (2020) 381-402.

² Zie bijvoorbeeld het overzicht van recente maritiem-historische dissertaties: maritiemportal.nl/maritiem-historische-dissertaties (geraadpleegd 26 mei 2023).

³ Jaap R. Bruijn, 'The Dutch navy goes overseas (c. 1780-c.1860)', *Tijdschrift voor Zeegeschiedenis* 20:1 (2001) 163-174.

Dit hoofdstuk bespreekt een selectie van voornamelijk Nederlandse archieven, collecties en websites over de zeemacht en koopvaardij voor de periode 1813-1940.⁴ Een actueel, uitgebreid overzicht biedt maritiemportal.nl. Onder 'Collecties' en 'Links' zijn beschrijvingen van bescheiden op het gebied van de Nederlandse maritieme geschiedenis opgenomen, nieuws, verwijzingen naar recente dissertaties, tijdschriften, film- en beeldmateriaal, alsmede websites, verenigingen en musea in binnen- en buitenland.⁵ De website informeert ook over de digitalisering van relevante archieven, die de laatste jaren een hoge vlucht heeft genomen. Voor een samenvatting en uitleg over de inhoud van de typen bescheiden is deel 52 van het *Jaarboek van het Centraal Bureau voor Genealogie* 1998 nog steeds een goede ingang.⁶

Afbeelding 25: Journaal door marinier tweede klasse J. Meinders aan boord van het fregat Zr. Ms. *Rotterdam* op weg naar Nederlands-Indië, 1839, met doodskoppen als markering van het aantal opvarenden gestorven aan tropische ziekten. Het Scheepvaartmuseum (Amsterdam), inv.nr. S.5872.

⁴ Voor relevante collecties in Indonesië, Suriname en de Cariben met eveneens maritieme bescheiden, zie hoofdstukken 3, 4 en 7 in dit boek.

⁵ maritiemportal.nl (geraadpleegd 8 maart 2022).

⁶ *Jaarboek van het Centraal Bureau voor Genealogie* 1998, deel 52, 'Varende voorouders' (Den Haag 1998).

Zeemacht

De archieven van de overzeese vloottenheden weerspiegelen de complexe marine-organisatie in de koloniën na 1813.⁷ In West-Indië beschermde een vlooteskader de Nederlandse bezittingen. De uitgezonden schepen waren onderdeel van de staatsmarine van het (Verenigd) Koninkrijk der Nederlanden. Ze verbleven een of twee jaar in het Caribisch gebied en Suriname voor militaire ondersteuning van het leger, ter bescherming van de handel en het grondgebied, en keerden daarna vanuit de marinestations Paramaribo en Curaçao met hun bemanning terug naar Nederland. De militaire hiërarchie bepaalde dat de oudst aanwezende officier optrad als varende commandant. Tot 1904 was hij verantwoording verschuldigd aan de lokale gouverneurs; daarna stuurde het Ministerie van Marine het eskader direct aan.⁸

De organisatie van de maritieme eenheden in Nederlands-Indië, met uiteenlopende taken en verschillende onderdelen, was veel ingewikkelder (zie tabel 1). Hier volstaat een zeer vereenvoudigde weergave. De scheepsmacht bestond aanvankelijk uit een Auxiliair ('hulp') eskader van de staatsmarine en een zelfstandige regionale Koloniale Marine. Anders dan het eskader viel de Koloniale Marine onder de verantwoordelijkheid van de minister van Koloniën. Ter ondersteuning van de Koloniale Marine richtte het gouvernement in 1821 nog een civiel-bestuurlijke dienst van lokale vaartuigen op, later bekend onder de naam Gouvernements Marine.⁹ Na 1838 werd de Koloniale Marine geleidelijk opgeheven en nam het Nederlandse staatseskader haar taken over. Dit eskader werd in de jaren zestig opgedeeld in een Auxiliair eskader en de Indische Militaire Marine (IMM). Beide vloottenheden werden bemand door personeel van de KM, maar het materieel van de IMM bleef permanent in de kolonie, terwijl de schepen van het Auxiliair eskader na een aantal jaren dienst in de Indonesische archipel naar Nederland terugkeerden. De verschillende organisaties werkten veel samen, bijvoorbeeld bij het neerslaan van opstanden in de perifere gebieden, door de koloniale overheid aangeduid als de 'Buitengewesten'.

⁷ Deze paragraaf is gebaseerd op Petra Groen e.a., *Krijgsgeweld en kolonie. Opkomst en ondergang van Nederland als een koloniale mogendheid 1800-2010* (Amsterdam 2021) hoofdstuk 7. Zie verder: A.M.C. van Dissel, 'Tropenjaren. De Nederlandse zeemacht in Aziatische wateren (1816-1962)' in: J.R. Bruijn en C.B. Wels eds., *Met man en macht. De militaire geschiedenis van Nederland 1550-2000* (Amsterdam 2003) 245-287, aldaar 247-253; A.M.C. van Dissel, 'Zeemacht versus zeeroof. Operationele inzet in koloniale wateren (1814-circa 1880)' in: G. Teitler, A.M.C. van Dissel en J.N.F.M. à Campo, *Zeeroof en zeeroofbestrijding in de Indische archipel (19de eeuw)* (Amsterdam 2005) 193-201, 204-212, 215-216, 227-229, 234; Anita van Dissel en Petra Groen, *In de west. De Nederlandse krijgsmacht in het Caribisch gebied* (Franeker 2010).

⁸ 1825-1843: Ministerie van Koloniën en Marine; 1928-1941: Ministerie van Defensie. Daarna volgden nog verschillende naams- en organisatiewijzigingen, vanaf 1959 definitief Ministerie van Defensie.

⁹ J.J.A. Wijn ed., *Tot in de verste uithoeken... De cruciale rol van de Gouvernements Marine bij het vestigen van de Pax Neerlandica in de Indische Archipel 1815-1962* (Amsterdam 1998).

Tabel 1: Namen en taken van de maritieme eenheden in Nederlands-Indië, 1816-1940.

Staatsmarine (KM)	Regionale marine	Civiele marine
Kerntaken: externe verdediging, assistentie (Koninklijk) Nederlands-Indisch Leger en Koloniale Marine, vlagvertoon, hydrografie	Kerntaken: zeeroofbestrijding, handhaving Nederlands gezag, vervoer goederen en Nederlandse bestuursambtenaren	Kerntaken: bijstand residenten, vervoer goederen en Nederlandse bestuursambtenaren, bestrijding zeeroof en smokkel, politietoezicht ter zee, bebakening, loodswezen, verlichting
1816 Auxiliair eskader	1816 Koloniale Marine	
		1821 Kruis- of residentieprauwen
		1827 Residentievaartuigen
		1834 Dienst der Civiele Schoeners en Kruisboten
	1838 opgeheven	
	1841 schepen van de Koloniale Marine overgenomen door KM	
1842 Nederlands eskader		
		1861 Gouvernements Marine
1866 Auxiliair eskader	1866 Indische Militaire Marine	
1905 Nederlands eskader in Oost-Indië		
1920 geen permanent eskader		
1929 Nederlands eskader in Oost-Indië		
	1930 opgeheven	

De commandant der Zeemacht in Nederlands-Indië diende twee bazen.¹⁰ De vlootvoogd stond in de Indonesische archipel onder gezag van de gouverneur-generaal, tevens opperbevelhebber van de in Indië aanwezige zee- en landstrijdkrachten,

¹⁰ G. Teitler, 'Een knecht van twee meesters. De commandant der Zeemacht in Indië tussen de gouverneur-generaal en de minister van Marine (na 1928 van defensie), 1850-1942' in: L. Akveld e.a. eds., *In het kielzog. Maritiem-historische studies aangeboden aan Jaap R. Bruijn bij zijn vertrek als hoogleraar zeegechiedenis aan de Universiteit Leiden* (Amsterdam 2003) 111-120.

die verantwoording was verschuldigd aan de minister van Koloniën in Nederland. Anders dan het (Koninklijk) Nederlands-Indisch Leger (KNIL), dat na 1830 volledig onder de landvoogd ressorteerde, bleef het eskader in Nederlands-Indië onderdeel van de KM onder de minister van Marine. Om de vlootvoogd meer aan de kolonie te binden, maakte hij vanaf 1864 als chef van het Departement van Marine in Nederlands-Indië deel uit van de Raad van Departementshoofden (zie over deze raad hoofdstuk 7).

Gelet op beider bemoeienis van Koloniën en Marine zijn er veel ingangen voor het doen van onderzoek naar maritieme activiteiten overzee.¹¹ De departementsarchieven bevinden zich in het Nationaal Archief in Den Haag. Ingangen en structuur van de archieven van het Ministerie van Koloniën worden besproken in hoofdstuk 7. Het verbaalarchief van het Ministerie van Marine kent een vergelijkbare ordening. Verder herbergen het Nederlands Instituut voor Militaire Historie in Den Haag (NIMH) en de maritieme musea in Amsterdam, Rotterdam en Den Helder belangrijke collecties.

Het thema 'zeeroof', in de kolonie Nederlands-Indië nauw verwant aan kaapvaart en slavernij, illustreert de mogelijkheden.¹² In de negentiende eeuw bond de marine in de Indonesische archipel de strijd aan tegen allerhande vijandige zeevolken, door het gouvernement gezamenlijk aangeduid als 'zeerovers'. Zij vielen handelsvaartuigen en kustdorpen aan op zoek naar goederen en mensen die zij als slaaf verkochten. Vanuit Nederlands perspectief ondermijnden deze 'zeerovers' het koloniale gezag. De Indonesiërs dachten genuanceerder. Zij onderscheidden *raja laut*, *orang laut* en *bajak laut*. De *raja laut* en *orang laut* waren in hun ogen reguliere oorlogsvloten of kapers die de Nederlandse overheersers bestreden. *Bajak laut* waren illegale 'zeerovers' die ook volgens de Indonesiërs moesten worden bevochten.

De bronnen belichten diverse aspecten van deze problematiek. Rapporten over herkomst, werkwijze en beeldvorming van verschillende groepen zeerovers zijn opgeborgen in de verbaalarchieven van het Ministerie van Koloniën (zie hoofdstuk 7). Het verbaalarchief tot 1849 (Nationaal Archief, nummer 2.10.01) bevat onder de rubriek 'militaire zaken' een aantal inventarisnummers over specifiek de Koloniale Marine (inv.nrs. 4160-4172). Vanaf 1848 verschenen 'koloniale verslagen', waarin omvang en inzet van de vlooteenheden tegen de 'zeerovers' zijn opgetekend. Het verbaalarchief van Marine (2.12.01 en 2.12.02) bevat correspondentie over het operationele optreden en beleidszaken, stukken van eskadercommandanten en reisrapporten. Particuliere archieven van de gouverneurs-generaal, eveneens in het Nationaal Archief, bieden een persoonlijk perspectief op het fenomeen 'zeeroof' en kaapvaart. Strafexpedities

¹¹ De samensmelting van de Ministeries van Koloniën en Marine in de jaren 1825-1843 onderstreept de nauwe relaties.

¹² G. Teitler, A.M.C. van Dissel en J.N.F.M. à Campo, *Zeeroof en zeeroofbestrijding in de Indische archipel (19de eeuw)* (Amsterdam 2005).

Afbeelding 26: Cartoon over het Nederlandse onvermogen om de kolonie Curaçao te beschermen na de aanslag van de Venezolanen Rafael S. Urbina en Gustavo Machado op het Waterfort in juni 1929, gevolgd door de aankomst van de torpedobootjager Hr. Ms. *Kortenaar*, door Leo Jordaan, gepubliceerd in *De Groene Amsterdammer* (22 juni 1929). Deze spotprent is een voorbeeld van een visuele koloniale bron. De verbeelding van de zwarte vrouw is een toonbeeld van imperiale cultuur en ongefundeerde ideeën over ‘De Ander’, zelfs al is zij niet de kern van de spot van de tekenaar.

werden verder breed uitgemeten in kranten en tijdschriften.¹³ Wie de website van het Nationaal Archief (www.nationaalarchief.nl) of de ingangen tot museale collecties

¹³ Zie: www.delpher.nl (geraadpleegd 1 juni 2023); *Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië*, *Tijdschrift voor Indische Taal-, Land- en Volkenkunde*, en *Verhandelingen en Berigten betreffende het Zeewezen, de Zeevaartkunde, de Hydrographie, de Koloniën en de daarmee in Verband Staande Wetenschappen*.

(www.maritiemdigitaal.nl, collectie.hetscheepvaartmuseum.nl, maritiemmuseum.nl/collectie) bestudeert, zal nog veel meer relevante ingangen vinden.

Een tweede voorbeeld betreft de overval van de Venezolaanse bannelingen Rafael S. Urbina en Gustavo Machado op het Waterfort in Curaçao in 1929. Zonder veel tegenstand en met steun van Venezolaanse arbeiders van de olieraffinaderij op het eiland konden zij de wapenkamer plunderen met het doel vanuit Willemstad een staatsgreep in Venezuela te forceren. De gouverneur kon uit gebrek aan manschappen niet ingrijpen en de revolutionairen vertrokken met hun buit op een gecharterd schip naar Venezuela. Prompt werden versterkingen vanuit Suriname en het stationsschip Hr. Ms. *Hertog Hendrik* uit Nederland naar de kolonie gedirigeerd.¹⁴ De getuigenissen van de gouverneur en de troepencommandant zijn opgeborgen in het geheim archief van het Ministerie van Koloniën 1900-1940 (2.10.36.51). Het openbaar verbaal archief van het Ministerie van Koloniën 1901-1952 (2.10.36.04) bevat aanvullende correspondentie en het rapport van de commandant van de *Hertog Hendrik*. Het scheepsjournaal is eveneens bewaard gebleven (2.12.03). Ook het 'koloniaal verslag 1930' meldde deze blamage voor het koloniale gezag en de kranten stonden er bol van. Houd bij het onderzoek altijd de historische context van de verschillende hierboven beschreven koloniale bronnen in gedachten en pas een variëteit aan bronnenkritiek toe (zie deel II).

Koopvaardij

In de negentiende eeuw was de Nederlandse handelsvaart buiten Europa sterk op de koloniën gericht. Na 1813 hervatten zogenoemde partenrederijen de vaart op het Atlantisch gebied en Zuidoost-Azië. Een partenrederij is een ondernemingsvorm waarbij eigendom en exploitatie van één schip over meerdere personen zijn verdeeld. Deze parten- of aandeelhouders bezaten elk een deel (part) van een koopvaardijship en hadden recht op een evenredig deel van de opbrengst van de handelsreis waarin was geïnvesteerd.

De rederijarchieven liggen verspreid in het Nationaal Archief, de regionale en stadsarchieven van de grote havensteden en maritieme musea. In de nalatenschappen van erfgenamen van oud-reders duiken soms belangrijke collecties op. Idealiter bevatten de rederijarchieven directienotulen, correspondentie met overzeese agenten, de boekhouding en personeelsadministratie, scheepsjournalen, passagierslijsten, vrachtbrieven en scheepsbouwkundige tekeningen. Onmisbaar voor de koloniale vaart is de website www.marhisdata.nl, een database van alle circa 17.000 zeegaande koopvaardijshipen die vanaf november 1813 onder Nederlandse

¹⁴ Van Dissel en Groen, *In de west*, 54-55.

vlag én onder de vlag van de koloniën hebben gevaren.¹⁵ Er kan onder andere worden gezocht op scheepsnaam, eigenaar, geografische locatie of gebeurtenis. De 'Kroniek' bundelt maritiem gerelateerde berichten uit diverse kranten over de periode 1813-1925. Zo leert de zoekterm 'zeerovers' dat de bark *Johanna Maria* in maart 1856 in de Suluzee ten zuiden van de Filipijnen schipbreuk leed. De bemanningsleden werden op het nabijgelegen eiland Mindanao beroofd en als slaven meegenomen. Zij konden zich voor 2000 Spaanse matten loskopen.¹⁶

De Stadsarchieven van Amsterdam en Rotterdam hebben enkele archieven van partenrederijen op de koloniale vaart ontsloten. Om er een paar te noemen: de firma's Meursing (648) en Kooplieden, Scheepsreders en Assuradeurs Boissevain & Co. (394, 647) in Amsterdam, en de firma's Coopstad & Rochussen, Ferrand Whaley & Jan Hudig (68, 68a), Wm.H. Muller & Co. N.V. (41) en R. Mees en Zoonen (305) in Rotterdam. Het archief van de vooraanstaande rederij Blussé van Oud-Alblas (124) bevindt zich in het Regionaal Archief Dordrecht. Verder geven de notariële archieven een schat aan aanvullende informatie over schepen en scheepvaart.¹⁷ De Amsterdamse en Rotterdamse notariële archieven omvatten kilometers stukken, voor een deel online toegankelijk. Samen met de havenlijsten van in- en uitgaande schepen met plaatsen van herkomst en bestemming, en rubrieken als 'zeeberichten' of 'scheepstijdingen' in kranten, zijn zo de mondiale en regionale koloniale handelsnetwerken te analyseren. In de buitenlandse havens regelden consuls allerhande scheepvaartzaken. De onderzoeker kan daarom in de consulaatarchieven van het Ministerie van Buitenlandse Zaken in het Nationaal Archief informatie vinden over lokale handelsperikelen.

In de tweede helft van de negentiende eeuw werden de houten zeilschepen vervangen door duurdere, grote, ijzeren stoomschepen. De partenrederijen maakten plaats voor naamloze vennootschappen, die schaalvergroting en continuïteit mogelijk maakten. De Stoomvaart-Maatschappij Nederland (SMN, 1870) en (Koninklijke) Rotterdamse Lloyd ((K)RL, 1883) voeren door het Suezkanaal naar Nederlands-Indië.¹⁸ De Koninklijke West-Indische Maildienst (1882) onderhield diensten op Paramaribo, Curaçao en andere havens in de Amerika's.¹⁹

Het Nationaal Archief herbergt het archief van de Stoomvaart-Maatschappij Nederland (2.20.23). In het Stadsarchief Rotterdam liggen de archieven van de N.V. Koninklijke Rotterdamse Lloyd (454), en in Amsterdam het archief van de

¹⁵ Ap Bouman, 'www.marhisdata.nl: bron voor gegevens over de Nederlandse koopvaardijvloot vanaf 1813', *Tijdschrift voor Zeegeschiedenis* 39:1 (2020) 92-95.

¹⁶ www.marhisdata.nl/schip?id=8680#event8211 (geraadpleegd 8 maart 2022)

¹⁷ Jirsi Reinders, 'Een goudmijn voor maritiem onderzoek. De ontsluiting van het Amsterdams notarieel archief', *Tijdschrift voor Zeegeschiedenis* 37:2 (2018) 86-91.

¹⁸ Michael B. Miller, *Europe and the maritime world. A twentieth century history* (New York 2012).

¹⁹ Andere grote stoomvaartmaatschappijen, zoals de Holland-Amerika Lijn en Koninklijke Nederlandse Stoomboot-Maatschappij, worden hier niet besproken, omdat zij (aanvankelijk) op Noord-Amerika, de Middellandse Zee, het Oostzeegebied en Centraal-Amerika voeren.

Koninklijke Nederlandsche Stoomboot Maatschappij (KNSM, 30565), inclusief de West-Indische Maildienst. Ook hier verduidelijkt een voorbeeld het belang van deze archieven voor koloniale geschiedenis. Een van de sectoren waarin Nederlandse stoomvaartmaatschappijen zich nadrukkelijk manifesteerden, was de pelgrimsvaart van Nederlands-Indië naar Mekka. Jaarlijks vertrokken (tien)duizenden pelgrims tegelijk naar het Arabisch schiereiland. De koloniale overheid laveerde tussen religieuze tolerantie en repressie uit angst voor radicalisering. Het transport van pelgrims op aangepaste vrachtschepen werd aan steeds strengere voorschriften gebonden. In Djedda (Jeddah) kwam een consulaat om de aankomst en afvaart van pelgrimsschepen in goede banen te leiden. De archieven van de SMN en RL belichten hun rol bij koloniale staatsvorming en mechanismen van koloniale controle in de *age of imperialism*.²⁰

Voor de vaart binnen de Indonesische archipel richtten de SMN en RL samen de Koninklijke Paketvaart Maatschappij (KPM) op.²¹ Het archief van de KPM en haar dochterondernemingen, zoals de Koninklijke Java-China Paketvaart Lijnen (KJCPL), berust bij het Nationaal Archief (2.20.35). Het archief is gerubriceerd volgens een gedetailleerd classificatiesysteem, dat als bijlage aan de inventaris is toegevoegd en als pdf kan worden gedownload. De inventaris geeft per doos aan tot welke classificatie de stukken behoren. De schier eindeloze lijst met onderwerpen nodigt uit tot nader onderzoek naar, bijvoorbeeld, koloniaal cultureel erfgoed (onder classificatie 3: etablissementen, inrichtingen ten dienste van de scheepvaart, vaarwaters), arbeidsomstandigheden van Indonesiërs (classificatie 6: personeel) en regionale handelspatronen (classificatie 8: bedrijf). Meer concreet gaat het hier dan om onderwerpen als de inrichting van de haven van Sabang, Indonesische *badjo* (bootwerkers), toeristische reizen in de archipel, en vervoer van zendelingen, pelgrims en paradijsvogels.

De Nederlandsche Handel-Maatschappij

De Nederlandsche Handel-Maatschappij NV (NHM) werd op 29 maart 1824 op initiatief van koning-koopman Willem I opgericht met het doel de handel van het koninkrijk wereldwijd te bevorderen.²² Na een paar jaar concentreerden de handelsactiviteiten van de NHM zich op Nederlands-Indië. Het was haar taak alle Indische gouvernementsproducten in Nederland te verkopen en het transport

²⁰ Kris Alexanderson, *Subversive seas. Anticolonial networks across the twentieth-century Dutch empire* (Cambridge 2019) hoofdstuk 3.

²¹ J.N.F.M. à Campo, *Koninklijke Paketvaart Maatschappij. Stoomvaart en staatsvorming in de Indonesische archipel 1888-1914* (Hilversum 1992).

²² W.M.F. Mansvelt, *Geschiedenis der Nederlandsche Handel-Maatschappij* (Amsterdam 1924); T. de Graaf, *Voor handel en maatschappij. Geschiedenis van de Nederlandsche Handel-Maatschappij, 1824-1964* (Amsterdam 2012).

hiervan met ingehuurd Nederlandse schepen te verzorgen. In dat opzicht kan zij als de opvolger van de VOC worden gezien. Het vertegenwoordigend bestuur in Batavia kreeg de naam 'Factorij'. Na 1874 transformeerde de NHM geleidelijk van een handelsonderneming naar een handelsbank die geldmiddelen aan derden, waaronder cultuurondernemingen, verstrekke. De NHM bleef overigens ook zelf handeldrijven en cultuurbedrijven exploiteren, zoals de suikerfabriek Wonopringgo in Indonesië en de suikerplantage De Resolutie in Suriname.

Het omvangrijke archief van de NHM bevindt zich in het Nationaal Archief (2.20.01). De inventaris ontsluit bijna 1,2 kilometer stukken. De oorspronkelijke ordening van het archief is op hoofdlijnen gehandhaafd, met afdelingen voor 'zaken op de Oost' en 'zaken op de West'. De vierde afdeling regelde en beheerde het transport van de producten. De afdeling secretarie bevat verslagen en rapporten van inspectiereizen en dienstreizen om de handelsmogelijkheden in diverse gebieden te peilen. Het is interessant om te lezen hoe de handelsagenten de plaatselijke omstandigheden beoordeelden. Andere relevante ingangen betreffen de briefwisselingen met de Aziatische en andere buitenlandse agentschappen en de archieven van de eigen cultuurondernemingen in Indonesië en Suriname, met stukken betreffende de oprichting, correspondentie, boekhouding en exploitatie van zo'n onderneming. Tot slot bevat het archief kaarten, plattegronden en tekeningen van plantages en ondernemingen tot spoorwegtrajecten toe.

Dit hoofdstuk biedt, zoals gezegd, slechts een selectie van relevante archieven. De aard van het vakgebied maritieme geschiedenis brengt met zich mee dat de onderzoeker een veelheid aan archieven, collecties en databestanden ter beschikking staat. Dat vergt creativiteit en doorzettingsvermogen, maar leidt vaak tot verrassende ontdekkingen en een scala aan onderwerpen.